

УДК 621.223.5: 94(477.4) «18»

Олена Жам (м. Переяслав-Хмельницький)

ПАРОВІ БОРОШНОМЕЛЬНІ МЛИНИ БРОДСЬКИХ В МІСТІ КИЄВІ 2-Ї ПОЛ. ХІХ СТ.

У статті аналізується діяльність парових борошномельних млинів родини Бродських в м. Києві у 2-й пол. ХІХ ст.

Ключові слова: млин, борошномельне виробництво, акціонерне товариство, Бродський, Київ.

Борошномельне виробництво – одна з провідних галузей господарства м. Києва 2-ї пол. ХІХ ст. Переробку зерна в місті у досліджуваний період забезпечували різні види млинів: традиційні народні (кінні, водяні, вітряні) і великі промислові парові. Останні, у зв'язку з великою вартістю, належали заможним промисловцям. Серед найбільших власників парових млинів столиці і загалом України 2-ї пол. ХІХ ст. були представники родини Бродських.

Рід Бродських походить від рабина Олександра Шора. Він жив наприкінці ХVІІ ст. у Галичині: спершу в місті Жовкві неподалік Львова, пізніше в містечку Броди, в якому мешкало чимало євреїв. Через півтора століття правнук Олександра Шора, Марк (Меєр) Шор, переселився з австрійського містечка Броди до імперського міста Златополя Чигиринського повіту Київської губернії. Принагідно нащадок шановної рабинської родини змінив не лише місце проживання, а і прізвище – почав іменуватися Бродський. З того часу у документах щодо членів цієї родини зустрічається прізвище Бродські.

У родоначальника родини Бродських Меєра Шора-Бродського з дружиною Міріам було 5 синів: Ісаак, Зельман, Йосиф, Абрам, Ізраїль. Всі вони успішно займалися комерцією: були домовласниками, мали пивоварні і горілчані заводи, борошномельні підприємства, паперові фабрики, вугільні копальні, соляні промисли, пароплавні компанії, кредитні спілки, мали акції у київських міських товариствах трамвая, водогону, освітлення, каналізації, газового господарства.

Та найбільше доля усміхнулася Ізраїлеві Марковичу (Меєровичу) Бродському. Власну справу він розпочав у 23 роки. Його стартовим капіталом стала частка батьківської спадщини – 40 тис. крб. Для підприємницької

діяльності він обрав перспективні на той час галузі – цукробуракову і борошномельну. У 1846 р. він заснував своє перше підприємство. Це був цукрово-рафінадний завод у с. Лебедин неподалік Златополя. Згодом у нього було вже 4 великі підприємства і одне орендоване. З часом йому стало тісно у провінційному Златополі і він переїхав до Одеси, де прожив 5 років. Проте, це місто не стало остаточним пристанищем заповзятого підприємця. Вель час його не полишає думка переселитися до Києва, який на той час був найбільшим промисловим і торговим центром України.

В цей час, згідно із постановою 1858 р., право мешкати в Києві з-поміж євреїв мали лише купці 1-ї гільдії, тобто ділки, що сформували 100-тисячний капітал. Таких у всьому Києві нараховувалось на кінець ХІХ ст. 372 особи та 340 купців 2-ї гільдії. Іншим дозволялося перебувати в місті не більше трьох днів (за винятком часу проведення ярмарків) і в спеціально відведених місцях. З огляду на це, у грудні 1865 р. Ізраїль Маркович Бродський, який в той час ще мешкав в Одесі, подав прохання про зарахування його до київських купців. За кілька місяців його клопотання було задоволене. На початку 1866 р. Ізраїль Меєрович Бродський разом з дружиною Хаєю і сімома дітьми (4 сини і 3 дочки) переселився до Києва.

Уже з перших днів свого перебування у місті Ізраїль Маркович Бродський став одним з найвпливовіших київських підприємців. За кількістю сукупних прибутків він займав 42 місце серед мешканців Києва, а його сини Лазар Бродський відповідно 30 місце, Лев Бродський – 1449 (для порівняння: відомий підприємець Микола Терещенко – 16).

Політичний і громадський діяч, міністр фінансів Сергій Вітте підкреслював, що Ізраїль Бродський був одним із основних капіталістів всього Південно-Західного краю.

Вітте особисто був знайомий із підприємцем, добре його знав, і згодом писав про нього: «Це був на вид дуже поважний старий, що зовні нагадував собою біблійного патріарха. Він був надзвичайний багатий. Мені випадало з ним неодноразово розмовляти, вести суто ділові розмови, і завжди він справляв на мене враження людини напрочуд розумної, але майже зовсім неосвіченої»¹.

«Колокол» Герцена на початку 1860 р. розповідав про багатія Бродського, який повернувшись з-за кордону привіз з собою багато фальшивих асигнацій і поширював їх². Вітте також згадував у своїх спогадах, що Бродський розбагатів під час Кримської війни на підробці кредитних білетів. Як би там не було насправді, очевидно одне – отримані кошти підприємцем вдало провернув вклавши у перспективні цукрове і борошномельне виробництва і в результаті значно збільшив вкладені кошти.

Найбільших успіхів Л. М. Бродський досяг у цукровій і борошномельній промисловості. Його діяльність у галузі цукроваріння вже була предметом досліджень окремих вчених. Натомість борошномельні заклади цього підприємця досі лишаються такими, що не отримали належної уваги дослідників, тоді як саме вони були найпотужнішими млинарськими підприємствами губернського міста і загалом України у 2-й пол. XIX ст., а паровий борошномельний млин, розміщений в Києві на Подолі, - взагалі найкращим зернопереробним заводом Російської імперії.

Перше борошномельне підприємство Л. М. Бродський придбав у 1870 р. у спадкоємців київського купця А. Глезера. Це був перший у Києві, і загалом в Україні, паровий борошномельний млин, що почав діяти ще у 1857 році. Його заснував німецький купець 1-ї гільдії Андрій (Анс) Глезер разом із товаришами-компаньйонами Гауптом і Вольнером. Підприємство так і називалося «Глезер і К». Млин підприємці побудували на дачі А. Глезера в Подільській частині Києва на Кирилівській вулиці, між Михайлівською і Набережною вулицями, недалеко від Дніпра.

Починалося все з того, що у 1856 р. Андрій Глезер подав у будівельну і дорожню Компанію прохання на побудову в Києві на власній землі першого парового борошномельного млина для виготовлення «звичайного і крупчастого борошна». Отримавши необхідний дозвіл, купець відразу приступив до

спорудження підприємства. За один рік цей млин був збудований наполовину, наступного 1857 року – будівництво остаточно завершено. Правда, для цього йому довелося взяти позику в Приказі «Общественного призрения», заставивши вже збудовані будівлі. Згідно 386 пункту 1 тому XIII уставу «Приказа общественного призрения» прикази приймаючи під заставу будь-які будівлі, видавали позики у сумі ½ від вартості матеріалів, які не згорають. Такі матеріали на млині були оцінені Думою на суму 6 633 006 крб. Відповідно Глезер міг взяти позику у розмірі половини цієї суми. В процесі добудови підприємства міська поліція висунула забудовнику ряд вимог: складське приміщення для зберігання палива (переважно дрова) розміщене на березі Дніпра біля пристані мало утримуватися в постійному порядку; вивантаження палива і завантаження борошна не повинна заважати судоплавству; будівлі не повинні близько розташовуватися біля пристані³.

У 1856 р., задовго до закінчення будівельних робіт, завбачливий купець виписав аж із Варшави основні парові двигуни і зернопереробні машини відомого на той час підприємства «Морица і Зейделя»⁴.

По завершенню будівництва, А. Глезер звернувся до міської Думи з проханням надати йому 10-річний привілей на виключне право користування паровим борошномельним заводом в Києві і просив міську владу нікому в цей час не видавати дозволів на побудову аналогічних підприємств. Але отримав відмову, на підставі т. XI кн. I розділу 3 глави I, в зв'язку з тим, що парові млини не належали до нових винаходів, які давали право на винятковий привілей.

Насолодитися сповна прибутками від свого парового млина А. Глезеру не вдалося. Невдовзі він помер. Після смерті засновника спадкоємці пересварилися між собою, і справи підприємства погіршилися. Відновилося підприємство лише після того, як завод перейшов в руки Ізраїля Марковича Бродського – родоначальника головної гілки родини «цукрових королів».

У квітні 1870 р. спадкоємниця А. Глезера - прусська піддана Амалія Федорівна Шедель - продала київському купцю 1-ї гільдії Ізраїлю Марковичу Бродському паровий борошномельний млин в Подільській частині Києва всього за 21 500 крб. Причиною продажу млина стали борги власниці. За два роки до цього,

літом 1868 р., Амалія Федорівна зайняла у полковниці Палагеї Милованової 13 525 крб. Згодом на заборговану суму росли чималі відсотки. Виплатити борг Шедель не змогла, тому змушена була виставити на продаж млин⁵.

Ізраїль Меєрович Бродський проводив широку благодійну діяльність. Зокрема, у 1885 р. він збудував Єврейську безкоштовну лікарню на 100 ліжок на Лук'янівці (нині тут розміщується Київська обласна лікарня), Єврейське ремісниче училище, хоральну синагогу, купецьку молитовню, санаторій для хворих на туберкульоз в селищі Пуца-Водиця, зробив пожертви на будівництво Театру оперети, Подільської жіночої гімназії, Бессарабського ринку, Бактеріологічного інституту у Протасовому Яру. Завдяки приватній ініціативі київських підприємців і, зокрема, Бродського, які дбали і про користь для розвитку та вдосконалення власних виробництв і про державні інтереси, побачили світ чимало промислових підприємств, наукових, освітніх, медичних закладів та установ.

Досягли успіху в сімейному бізнесі і сини Ізраїля Бродського – Лазар і Лев. Це третє покоління відомого роду промисловців. Наприкінці XIX ст. вони володіли 17 підприємствами у різних сферах виробництва та шістьма акціонерними товариствами на Київщині, Чернігівщині, Одещині, Полтавщині, Поділлі і Курщині. Обидва брати успадкували від батька підприємницьку жилку. Але все ж більш успішнішим був Лазар.

Народився Лазар Ізраїлович Бродський 24. 08. 1848 року у м. Златополь Чигиринського повіту Київської губернії. Більшу частину свого життя провів в Києві. Його особняк знаходився на вулиці Інститутській, 12 (брат Лев Ізраїлович Бродський мешкав на вул. Липська, 9). В історію Лазар Бродський увійшов як уславлений київський мільйонер і філантроп. В основному відомий як цукрозаводчик, хоча не менш вдало займався і борошномельним виробництвом. Лазар очолював величезний цукровий синдикат, який контролював мало не чверть усього виробництва цукру Російської імперії. Його характеризували як енергійного і розумного підприємця. Він враховував всі фактори. На своїх підприємствах застосовував новітнє обладнання і технології. Слідкував за винахідництвом. Його підприємства славилися гарними побутовими умовами. Для робітників надавалося

зручне житло, до їх послуг були лікарні при заводах, дешеві продмаги і чайні, безкоштовні читальні, дитячі садки при закладах. Наприклад, в параграфі № 17 Правил внутрішнього розпорядку для робітників Товариства Київського парового борошномельного млина зазначено: «у випадку хвороби, робітник, окрім лікування за рахунок млина, буде отримувати допомогу в розмірі ½ заробітку впродовж перших 3-х днів за рахунок млина, а за наступний період лікування, до 26 тижнів, від Лікарняної Каси, що діє на млині»⁶.

Один з парових млинів Л.І. Бродського, згадується у збірнику свідчень по Київській губернії за 1887 р. Млин, побудований у 1862 р., знаходився на Набережній Дніпра у Подільській частині Києва. Вибір місця для спорудження зернопереробного підприємства був логічно обґрунтований і глибоко продуманий. Починаючи з 2-ї пол. XIX ст. прибережна частина Подолу почала формуватися як виробничо-торговий, складський район Києва, який безпосередньо обслуговувався Дніпром як транспортним шляхом. Періодична підтоплюваність прибережних територій не дозволяла розміщення жилих будівель в межах кварталів, розміщених вздовж узбережжя. Натомість, наявність достатнього місця для спорудження річкових пристаней, дозволило розвивати переробну промисловість, яка, в основному спеціалізувалася на переробці деревини і зернових продуктів. Ці обставини стали визначальними для розміщення на прибережних ділянках Подолу парових борошномельних закладів, які потребували великих об'ємів зерна і палива. Лише у 1880-х роках з виникненням залізничного господарства подальше формування виробничо-складських ділянок перемістилось з прибережної частини до привокзальних територій. Для зв'язку Дніпра із залізницею було прокладено окрему залізничну гілку і побудовано Петрівсько-Куренівську залізничну товарну станцію.

Паровий борошномельний млин Лазаря Бродського на Подолі був досить потужним підприємством. Про це свідчить наявність на ньому великої кількості зернопереробних машин, різних за технологічними параметрами. Зокрема, діяли комбіновані пости для помелу: 4 жорнові камені, 10 залізних вальців для подрібнення зерна, 10 фарфорових. У 1885 р. було додано ще 3 залізні вальцеві станки. Працював заклад безперервно цілий рік. Переробляли на млині щороку 437 000 пудів

пшениці і 17 400 пудів жита. Пшеничне борошно збувалося в Чернігів, Могилевську губернію, в населені пункти вверх по ріках Дніпро і Прип'ять, в навколишніх містах. Все житнє борошно («сіянка» і «разове») та висівки збувалися на місці. Працювало на підприємстві 38 робітників: 34 – чоловіки, 4 – жінки. На паливо щороку використовувалося 764 саж дров по 20 крб. за саж, які надходили із Київської пристані⁷. Працювало на млині у 1887 р. 48 робітників, з яких: 1 мельник (150 крб.), 1 помічник мельника (75 крб.), 1 машиніст (80 крб.), 1 помічник машиніста (25 крб.), 6 робітників на вальцевих станках (13 - 17 крб.), 2 кочегари (15 крб. і продукти), 1 коваль (25 крб.), 1 «молотобійник» (12 крб.), 4 «борошномели» поденні (60 коп. в день), 16 чорноробочих (60 коп. на тиждень), 5 вантажників на складах (60-70 коп. на тиждень, квартира і продукти). Млин працював цілодобово. Святкових було 9 днів на рік: Різдво (2 дні), Великдень (3 дні), Трійця (3 дні), Новий рік (1 день). Приміщення млина кам'яне, просторе, світле, всі небезпечні механізми огорожені. Переробляв заклад лише пшеницю. У робітників були розрахункові книги. Планувалося облаштувати пристрій для подачі зерна і борошна. Це мало полегшити роботу вантажників і їх можна буде тримати менше⁸. У 1890 р. підприємство працювало 10 місяців на рік. Місяць заклад знаходився на щорічному ремонті. В цей час робітники отримували звичайну заробітну плату. Святкових днів добавилося: на Різдво давалося три дні замість двох, додалося свято Хрещення (1 день). Як і раніше неділя була вихідним днем. Не вихід в інші дні на роботу карався штрафом – вираховувався денний заробіток за день прогулу⁹.

У 1888 р. на території свого маєтку Лазарь Ізраїлович Бродський побудував ще один паровий борошномельний млин. Це була одна з найбільших в регіоні борошномельна фабрика, яка за добу переробляла 23 000 пуд. зерна, або майже половину продукції всіх інших млинів Києва. У 1890 р. на млині зайнято було 26 робітників. Три парові машини приводили в рух 27 вальцевих станків. Підприємство розміщувалося у двох кам'яних будівлях. Вартість річного виробництва перевищувала 600 тис. крб. Борошно збувалося у Києві, Петербурзі, Варшаві, Ризі¹⁰. Але підприємство проіснувало лише 3 роки. Восени 1891 р. цей млин згорів від необережного поводження з

вогнем і нехтування правилами безпеки. Внаслідок спалаху на двигуні сталася пожежа, яка перетворила будівлю на купу попелу. Пожежею нанесено збитків на суму 400 000 крб., не враховуючи згорілого хліба¹¹. Проте відразу, наприкінці 1891 року, Лазарь Бродський отримав дозвіл Губернського Правління на відновлення млина¹². Довелося все розпочинати з початку. Щоб прискорити відбудову підприємства Лазарь Бродський організував Товариство Київського парового борошномельного млина, засновником якого став сам Лазарь Ізраїлович разом з братом Львом і зятем Юлієм Дрейфус-Бродським. Для полегшення представництва в цій компанії опинився князь В'ячеслав Тенішев. На той час в Києві діяло 341 торгових будинків і акціонерних товариств. Товариство Київського борошномельного млина Бродських стало першим у борошномельній галузі.

У 1892 р. київські купці 1-ї гільдії Лазарь і Лев Ізраїловичі Бродські спільно з князем Вячеславом Миколайовичем Тенішевим і громадянином Юлієм Самойловичем Швейцарським подали в Міністерство Фінансів проект уставу акціонерного товариства з однойменною назвою: «Товариства Київського борошномельного млина». Мета створення товариства – виготовлення борошномельних продуктів і торгівля ними в середині Російської імперії і закордоном. Початковий капітал товариства нараховував 2,5 млн. крб. Окрім цього було випущено 1 тис. іменних акцій вартістю 1 тис. крб. кожна, всього на суму 1 млн. крб. Таким чином загальна сума уставного капіталу склала 3,5 млн. крб. Розмістити млин акціонерного товариства планувалося в маєтку Лазаря Ізраїловича Бродського на місці згорілого у 1891 р. борошномельного підприємства¹³.

Товариство Київського парового борошномельного млина офіційно було засноване 22 вересня 1893 року. Директором-розпорядником Товариства борошномельного парового млина став Лазарь Ізраїлович Бродський. Основний капітал товариства нараховував 1 500 000 крб. Правління товариства знаходилося в Києві на вул. Олександрівській, 49, а сам млин розміщувався за адресою – Ігорівський провулок, 16¹⁴. Проте окремі джерела згадують іншу адресу розташування цього підприємства – Ігорівський провулок, 15¹⁵.

Млин Бродського не мав собі рівних в Києві. Це був найбільший за тогочасними

мірками в Російській імперії паровий борошномельний млин. По всій Україні з ним міг лише зрівнятися лише завод Вейнштейна в Одесі. Щорічний помол на підприємстві складав близько 3 млн. пудів. Наприклад, відомо, що у 1897 р. заводом було перероблено 2 705 625 пудів зерна на суму 2 375 925 крб. Працювало на підприємстві 180 робітників, не рахуючи тимчасово найнятих працівників і вантажників¹⁶. На підприємстві у 1897 р. знаходилося 6 потужних (7 атмосфер робочого тиску) парових котлів з губернськими номерами 16, 17, 18, 19, 20, 21. Це означає, що парові двигуни пройшли технічну перевірку, яка гарантувала їх безпечну роботу. Ці котли були досить сучасні і відносно нові: чотири з них виготовлені у 1893 р., два – у 1895 р. Всіх робітників нараховувалося 146 чоловік¹⁷.

Після реалізації акцій уставний капітал товариства значно виріс паровий млин став підприємством-гігантом. До попередньої невеликої ділянки на розі вулиць Набережно-Хрещатицькій та Ігорівській приєдналася значна територія – аж до Боричевого спуску. Тут Лазар Бродський побудував великий виробничий корпус. Також на Боричевому спуску у 1895 р. був побудований масивний елеватор з трьома дерев'яними банями. Будівля забезпечувала зберігання мільйона пудів зерна. Будувати дерев'яні будівлі було помилкою. У 1918 р. пожежа знищила дерев'яні башти разом із сотнями тон зерна і борошна. У 1920 р. чергова пожежа dokonala підприємство остаточно. Відновити млин так і не вдалося. Старі будівлі пристосували для нових цілей. Будівлю станції на початку вулиці Набережно-Хрещатицькій перебудували під гуртожиток, а бувший елеватор – під книгозховище парламентської бібліотеки, добудувавши до нього будівлю з читальними залами. До наших днів із численних млинарських будівель Бродських збереглася лише одна – споруда елеватора парового борошномельного млина Лазаря Бродського (1895 - 1902 рр.). Це величезна цегляна будівля з вежею, яка височить над Поштовою площею. Її називають млин Бродського. Варто зазначити, що загалом млинарських споруд лишилося надзвичайно мало, особливо в Києві, який великими темпами перебудовувався в усі часи. Так, принаймні, до цього часу в Києві, окрім згаданого елеватора Бродських, вціліли ще борошномельний цех парового млина Яновського 1906 р. будівництва і зернозховище на

Подолі 1760-1770 рр. спроектоване архітектором І. Г. Григоровичем-Барським¹⁸.

Як і батько, Лазар Ізраїлович Бродський широко займався благодійною діяльністю. У серпні 1898 р. за його сприяння був відкритий Політехнічний інститут (за первісним призначенням цей навчальний заклад мав забезпечувати технічними кадрами підприємства благодійників, в тому числі – Бродських). За задумом творців, майбутній Політехнічний інститут повинен був мати чотири відділення: механічне, інженерне, хімічне, агрономічне і готувати фахівців-технологів для великих промислових підприємств. Найбільшу суму на його будівництво пожертвував Лазар Бродський.

Помер Лазар Бродський 02.10.1904 р. (за н. с. 24.09.) у швейцарському місті Базель. В цей день сотні киян зібралися у хоральній синагозі, збудованій Лазарем, щоб віддати йому останню шану. З його смертю обірвалася одна з наймогутніших гілок відомого підприємницького роду. Його ім'я було настільки відоме, що згодом навіть увійшло в прислів'я: «Цукор – Бродського, чай – Висоцького, Росія – Троцького» і афоризми: «Капітал – у Карла Маркса на папері, у пана Бродського – в касі» (Шолом-Алейхем)¹⁹. Підприємства, побудовані Л. І. Бродським, зокрема, млин на Набережній Дніпра, навіть зображували на тогочасних поштових листівках, оскільки вважали їх гідними зразками містобудівної архітектури²⁰. Через 19 років, 1923 р. в Парижі помер Лев Ізраїлович Бродський. Майно братів Бродських було соціалізоване, а згодом націоналізоване радянською владою.

Таким чином, друга половина XIX ст. увійшла в історію борошномельного виробництва України як епоха кардинальних змін, пов'язаних із застосуванням нового джерела енергії – парових двигунів і формування в зернопереробній галузі капіталістичних виробничих відносин. Розвиток парового млинарства поклав початок техніко-технологічного перевороту галузі, наслідком якого стало утвердження фабрично-заводського виробництва. Перетворення розпочалися з міста Києва. Власне столичне положення міста зумовило специфічність розвитку його борошномельної галузі. В цей період Київ став найбільшим у південно-західному регіоні центром парового борошномельного млинарства. Наприкінці століття в місті працювало 9 вели-

ких парових борошномельних млинів, загальне добове виробництво яких становило 50 000 пуд. борошна. Млини ці належали великим приватним власникам Бяліку, Бліндеру, Яновському, Сергееву, Фрякову, Яковлеву і трьом акціонерним товариствам: «Я. Кельбер», «Роговцев і Сніжко», «Л. І. Бродський» (Товариство Київського борошномельного млина). Проте найвідомішими у столичному паровому борошномельному млинарстві стали підприємці Бродські. Парові млини Бродських були потужними промисловими підприємствами капіталістичного типу централізованого характеру. За рівнем технічного оснащення, різноманіттям технологій виробництва, якістю продукту вони були відомі далеко за межами Російської імперії. В останнє десятиріччя XIX ст. на основі великих промислових млинів розпочалося створення потужних акціонерних товариств. Основна причина виникнення

товариств – прагнення спільними зусиллями опанувати новітнє парове млинарство, оскільки робити це самотужки окремим підприємцям через високу його вартість було не під силу. Перше акціонерне товариство у борошномельній галузі створив Лазар Ізраїлович Бродський в 1893 р. Млин цього товариства вважався найкращим борошномельним підприємством всієї Російської імперії. Мобілізація великих капіталів позитивно вплинула на подальший розвиток зернопереробної галузі: сприяла нарощуванню виробництва, прискорила промисловий переворот борошномельної галузі, розширила територіальні межі збуту продукції, включаючи зовнішні ринки і т.п. Варто відзначити, що парові борошномельні млини Бродських хоч і були капіталістичного типу, проте відзначалися високими соціальними стандартами і, в першу чергу, різносторонньою турботою про робітників підприємств.

Джерела та література

1. *Шестопал М.* Євреї на Україні. – К., 2004. - С. 49.
2. Там само. - С. 160.
3. Центральний державний історичний архів України (далі - ЦДІА України) , ф. 442, оп. 87, спр. 103, арк. 11.
4. Там само, ф. 442, оп. 32, спр. 1350, арк. 27.
5. Там само, ф. 486, оп. 13, спр. 20, арк. 12.
6. Там само, ф. 574, оп. 1, спр. 189, арк. 15 зв.
7. *Мозговой В. Г.* Сборник сведений по Киевской губернии. – К., 1887.- С.180.
8. ЦДІА України, ф. 575, оп. 1, спр. 3, арк. 78 зв.
9. Там само, ф. 575, оп. 1, спр. 5, арк. 26.
10. *Мельник Л. Г.* Технічний переворот на Україні у XIX ст. – К., 1972, - С. 103.
11. ЦДІА України, ф. 442, оп. 622, спр. 344, арк. 46.
12. Там само, спр. 328, арк. 7.
13. Там само, арк. 7зв.
14. Весь Юго-Западный край. Справочная книга торгово-промышленных и фабрично-заводских предприятий, административных учреждений и крупного землевладения в губерниях: Киевской, Волынской и Подольской. – К., 1907. - С. 167.
15. ЦДІА України, ф. 574, оп. 1, спр. 353, арк. 146.
16. Список фабрик и заводов Киевской губернии. – К., 1897. - С. 4.
17. ЦДІА України, ф. 574, оп. 1, спр. 353, арк. 146.
18. *Ієвлева В. П.* Доповідь на науково-практичній конференції «Історико-культурні заповідники України: досвід охорони культурної спадщини – досягнення та проблеми, до 20-річчя Державного історико-архітектурного заповідника «Стародавній Київ». 16-17 травня 2007.
19. Афоризми Шолом-Алейхема // «Єврейські вісті» .- 1993. - №3. - С. 6.
20. Фотолистівка «Київ, вид на Київ з Дніпра» // «Ейникайт». – 1996.- 22 листопада. - С. 2 - НІЕЗ «П» Ш-529, КВ-32420

Елена Жам

**Паровые мукомольные мельницы Бродских в
г. Киеве во 2-й пол. XIX ст.**

В статье анализируется деятельность паровых мукомольных мельниц семейства Бродских в г. Киеве во 2-й пол. XIX века.

Ключевые слова: мельница, мукомольное производство, акционерное общество, Бродский, Киев.

Olena Zham

**Steam flour - mills family Brodsky in
The Kyiv in the 2-nd half of the XIX century**

In the article annualized steam flour-mills family Brodsky in the Kyiv in the 2-nd half of the XIX century.

Key words: mills, flour-mills productions, joint-stock company, Brodsky, Kyiv.

